

Deze bundel biedt een heldere analyse van de achtergronden van anti-islam sentimenten in Duitsland. Er wordt een beroep gedaan op de lezer zindelijk en op basis van argumenten met elkaar te spreken over de komst en plaats van de islam in Europa en daarover een mening te vormen. Ik beveel dit boek van harte bij de lezer aan.

Sipco Vellenga

(Religiestudies Universiteit van Amsterdam)

Exalto, John & Fred van Lieburg (red.) (2009), *Spoken op het kerkhof. Verkenningen van protestantse vertelkunst*, (Jaarboek voor de geschiedenis van het Nederlandse protestantisme na 1800, jrg. 17), pp. 160, Zoetermeer: Meinema, ISBN 9789021142517, € 18.

Mensen geloven wat ze willen geloven, en gelovigen doen dat des te sterker! Eens te meer dringt deze sociologische *Binsenwahrheit* zich op bij lezing van *Spoken op het kerkhof*, ook al wordt dit in het laatste opstel van Peter Burger het duidelijkst verwoord. Lezers van bevindelijke, evangelikale en sommige rooms-katholieke bladen, sites en traktaten komen illustraties van deze ‘waarheid’ bijna wekelijks tegen: het tragische lot van een christen in *Verweggistan* wiens leven wordt gered door standvastig geloof; of de christen die op wonderbaarlijke wijze door een bijbel die als kogelvanger dienst doet een aanslag heeft overleefd.

Getuige de ondertitel zien ook protestanten door de tijd heen ‘spoken’. Als alle mensen hebben ze ook behoefte aan moralistische verdichtfels, weliswaar voorzien van een stichtelijk of geestelijk laagje glazuur. Zijn sommige voor de onbevooroordeelde waarnemer regelrechte broodjes aap, andere kennen een van oorsprong historische grond. In de *Inleiding* schrijft Fred van Lieburg dat er in de protestantse vertellingen vooral sprake was van een ‘sterke concentratie op de bijbel en op de persoonlijke beleving van het geloof’ (p. 12). Hierop volgt een wat ouder (1984) maar geactualiseerd artikel van Ton Dekker – hij wordt als de ‘enige echte pionier op het gebied van het Nederlandse volksverhalenonderzoek betreffende het protestantisme’ geafficheerd (p. 14) – waarin hij onder meer de ‘inhoud en strekking’ nagaat van de geestelijke verhalen in een tweetal tijdschriften uit de tijd van het Réveil (1853 – 1895). Hij komt tot een classificatie van ‘nauw met elkaar samenhangende thematische groepen (...): het geloof in God, de bijbel, het gebed, de bekering, de dood, Gods hulp en Gods straf’ (p. 30). *Jessica's eerste gebed* (1866) wordt door Jacques Dane en Richard Schoonrewoerd geanalyseerd. Ondanks haar bittere armoede gaat het arme meisje Jessica toch half in het verborgene naar de kerkdienst, en brengt uiteindelijk een volwassene op de knieën. Zondebesef (in de kinderziel), bekering en vergeving vormen de kern van dit moraliserende verhaal. De bijdrage van Bart Wallet is gewijd aan het bekeringsverhaal van Hendrik de Cock door een oudere catechisant: het thema van de

eenvoudige, ongeletterde die de geleerde predikant ‘tot geloof doet komen’. John Exalto verhaalt over de bijbelvertalers die tijdens de pestepidemie van 1635 in Leiden zouden zijn gespaard. Dit apocriefe verhaal vindt nog steeds geloof en speelde een rol in de discussie (op het internet) over de kwaliteiten van de Herziene Statenvertaling (HSV). ‘Hoe de Statenvertalers hun werk hebben gedaan (zeer nauwkeurig) en in wat voor tijd (de pest heerste – geen van de vertalers stierf) maakt dat hier Gods zegen op ruste’ (p. 91), terwijl de HSV alleen maar ruzie oplevert. Maar weet een ander: drie vertalers overleden voor de pestepidemie, en van de vertalers van de HSV nog niemand. ‘Mensen laten we met dit onheilige gedoe ophouden!!!!’ (p. 91). Dan kent ook het Nederlandse protestantisme zijn variant van de ‘onuitwisbare bloedvlek’ als getuigenis van de moord op gelovigen. Fred van Lieburg vertelt de aanslag op ds Steurbout (ca. 1633-1669) waarna niet te verwijderen bloedvlekken zouden zijn achtergebleven op de preekstoel van het kerkje in Waterlands (Zeeland). Eric Venbrux gaat in op een aantal thema’s rond de dood en het kerkhof in de mondelinge traditie in de Friese Wouden. In Burgers bijdrage vormen de soms wereldwijde protesten tegen niet-bestaande films waarin Jezus zou worden ontheiligd de kern.

Met de Reformatie viel er geen breuk te bespeuren in de vertelcultuur, en het betekende ook niet het einde van de verklaring tot (protestantse) heilige, zo heeft John Exalto (2005) in zijn proefschrift over gereformeerde heiligen aangetoond. Maar het verhaal gaat door. Momenteel kunnen we een volgend stadium in het proces van zaligverklaring van een protestantse dominee waarnemen – geen heiligverklaring, een dominee is anders dan dat bij rk heiligen het geval is, slechts van ‘lokale’ betekenis. Bij zijn dood in juli 2010 werd over dominee Mallan, emeritus predikant van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland, in het *Reformatorisch Dagblad* (09/07-10) geschreven: ‘De Heere leerde hem als kind van zes jaar het dodelijkst tijdsgewricht inleven, nadat de Heere hem eerst zijn zonde had laten zien. Gisteren mocht hij sterven, maar op zesjarige leeftijd moest hij sterven en God ontmoeten. Maar in plaats van te moeten sterven, kreeg hij te geloven dat hij als een vuurbrand uit het vuur was gerukt. Hij was elf jaar toen Christus als de Persoon des Middelaars Zich aan zijn ziel openbaarde. Enkele jaren later mocht hij weten met een Drie-enig God verzoend te zijn.’ Hij stierf dus ‘goed’! Dit vormt een niet te miskennen kenmerk van protestantse ‘heiligen’. Ongetwijfeld zal ons in een volgende bundel (?) over de *heilige* Mallan worden verhaald, en mogen we dan ook verwachten dat wonderen aan hem worden toegeschreven?

Afsluitend, de opstellen vormen even leesbare als boeiende illustraties van hoe gelovige groeperingen in het verleden hebben geprobeerd om de ‘samenleving als tovertuin’ in stand te houden. En hoe dit in het heden nog steeds gebeurt bij bevindelijke, evangelikale groepen en traditioneel rooms-katholieke groepen, om me tot het christendom te beperken. Maar wat meer theoretische reflectie op de vraag waarom mensen geloven wat ze willen geloven, en gelovigen bovenal, zou de analyses toch ten goede zijn gekomen. Het

wachten is op een bundel waarin de teweerstelling tegen de ‘onttovering’ minder inventariserend en beschrijvend is en meer theoretisch wordt geanalyseerd.

Durk Hak

(als docent verbonden aan de Stichting Pedagogische Opleidingen te Groningen)

Literatuur

Exalto, John (2005), *Geformeerde heiligen. De religieuze exempeltraditie in vroegmodern Nederland*. Nijmegen: Van Tilt.

Dros, Nico (2010), *De sprekende slang. Een kleine geschiedenis van laaglands fundamentalisme*, Amsterdam: Uitgeverij G.A. van Oorschot, pp. 178, ISBN 9789028241329, € 15,00.

Kerkgenootschappen die sterk hameren op zuiverheid in de leer en voortdurend roepen om conformering daaraan lopen het risico dat het tegendeel wordt bereikt. De boel op die wijze bij elkaar houden kent zijn prijs in verstikkende scherpslijperij en intolerantie aan de ene en kerkscheuring aan de andere kant. De vele afscheidingen in rechtzinnig gereformeerd Nederland zijn daarvan in het oog lopende voorbeelden, en vaak niet de hoogtepunten uit de kerkgeschiedenis. Een dieptepunt, of zoals Dros het in zijn boek formuleert, een vorm van ‘laaglands fundamentalisme’, was de kerkscheuring die in 1926 in Nederland ontstond over de vraag of de slang in het paradijs een werkelijke slang was geweest en echt gesproken had. De synode van Assen van de Gereformeerde Kerken in Nederland van 1926 verklaarde dat het in Genesis 3 ging om zintuiglijk waarneembare feiten; het was een echte slang die met menselijke stem zijn verleidingsboodschap aan Eva had overgebracht. Hiermee werd de opvatting van dr. J.G. Geelkerken veroordeeld. Geelkerken ontkende niet dat in Genesis 3 een feitelijke gebeurtenis werd beschreven, maar hij achtte een minder letterlijke uitleg niet per se onschriftuurlijk. Geelkerken werd uit de Gereformeerde kerk gezet en de meerderheid van zijn gemeente in Amsterdam-Zuid, die hem steunde, werd afgesneden. Andere gemeenten volgden en vormden met elkaar het kerkgenootschap ‘Gereformeerde kerken in Hersteld Verband’. De letters H.V. werden door orthodoxe tegenstanders ook gelezen als ‘hellend vlak’, waarmee zij wilden aangeven dat wanneer passages in de Bijbel niet letterlijk werden opgevat de deur naar allerlei al-legorische interpretaties werd opengezet.

Welke gevolgen de afscheiding van de Geelkerkianen kon hebben op plaatselijk niveau wordt door Dros duidelijk gemaakt voor het dorp Oosterend op Texel. In dit kleine dorp was net een jonge predikant benoemd, die een geestverwant van Geelkerken was: de later landelijk bekende dominee (Jan) Buskes. Dros, zelf in Oosterend geboren, richt zich in